

Anna Maria Bernardinis
 Universitat de Pàdua (Itàlia)
 Àrea de teoria i història de l'educació

De la dignitat de la lectura

Un quadre de Chardin de 1734, *El filòsof captivat en la seva lectura*, és analitzat per George Steiner en un assaig recent.

«El lector de Chardin, el seu escriptori, el seu tinter, les medalles cisellades, la ploma preparada, tot envoltat de silenci... en aquesta tela el silenci és tangible: en el teixit espès del tapet sobre la taula i de la cortina, en l'equilibri estàtic de la paret del fons, en la pellissa envoltant del vestit i del barret... La lectura autèntica exigeix el silenci..., la que representa Chardin és silenciosa i solitària. És un silenci vibrant, una solitud poblada de la vida del món. Entre el lector i el món (la paraula clau, encara que massa utilitzada, és mundanitat) la cortina s'ha corregut.»¹ A aquest silenci vibrant, que el pintor ens comunica retornant un moment, suspès en el temps, de concentrat diàleg entre un estudiós i un text, s'hi pot acostar la fervorosa tensió dels estudiants que venien de les províncies i arribaven a la capital francesa després de la Segona Guerra Mundial, com la reviu Danièle Sallenave en un escrit de 1995: «*Un Paris que nous savions confusement être celui des oeuvres, des musées et des livres. Une ville, un*

Fotografia: FNAC

pays où l'on est de plein-pied avec les oeuvres: où elles sont le tissu des jours et du temps. J'imaginai que à Paris les arbres ont des feuilles comme les livres en ont, et je découvris en effet qu'on pouvait marcher dans ses rues comme on avance dans un livre, et le déchiffrer comme des pages. Vivre à Paris, vivre dans Paris... ce serait être convié sans

cesse à une lecture et circuler sans cesse parmi des textes où l'Histoire affleurerait, sans cesse convié à des déchiffrages complexes, misterieux, tragiques, drôles... la vie pourrait être, à Paris, la vie avec la pensée.»²

La metàfora de la ciutat/líbre que reclama la del líbre/món i del món/líbre contraposa a la si-

tuació de lectura solitària, en silenci i en un diàleg mut amb un text, descrita per Steiner, la d'una generació que llegeix la remor de la ciutat, de les conversacions dels cafès, l'arquitectura i la topografia dels carrers i dels llibres, els explicats *ex cathedra* pels professors i els descoberts a les biblioteques o als bancs del Sena, com un tot significatiu, que interactua, que lliga passat i present «*parce que là s'était écoulée pendant des siècles une vie digne de l'être.*»³

Dues situacions, dues concepcions i dues modalitats aparentment antitètiques de les quals els dos autors treuen conseqüències i indicacions que, per contra, es poden considerar convergents. Però d'això ja en parlarem més endavant. Per ara voldríem subratllar que l'acció de llegir se situa en un lloc i en un temps ben individualitzats, bé tancats i secrets, bé divulgats i indeterminats. I així ens ho demostren tots els testimonis que ens han arribat dels qui han passat de la lectura a l'escriptura. Des dels testimonis notables de sant Agustí i de Rousseau fins al de Proust, que en els seus *diaris de lectura*⁴ ens mostra sia el lloc, un racó resguardat de jardí o de camp, el menjador desert el dematí, sia el temps de la lectura, un temps infinit o intens com un instant, destacat d'aquell moviment pendular, dins i fora, del lector absorbt per complet en les pàgines del text i que s'espantia per les interrupcions de l'*altre* temps de la vida familiar. També Stendhal, recordant les seves primeres lectures, el *Quixot* devorat d'amagat «a l'ombra del segon til·ler del camí»⁵ i la *Nouvelle Héloïse*, apassionadament descoberta en la seva pròpia habitació tancada amb clau (i el seu manuscrit és ple d'esborranys topogràfics), en confirma l'estret lligam, la interdependència de les coordenades espai-

temps, gairebé la fronda del til·ler i l'acritud del llit nocturn es reflecteixen en les pàgines del text, exaltant-ne i tancant-ne per sempre el significat.

Llocs i temps, marcs de l'acció de llegir que, quan són recordats, com en les innombrables autobiografies, o analitzats, com en les pàgines de Steiner, s'interpreten com a moments i llocs que han esdevingut significatius, de manera peculiar, d'aquella acció, la de llegir. Una acció que és important, sia per a qui l'ha viscut i la reviu a distància de temps, sia per a qui l'observa des de fora, com la del lector pintat per Chardin o la del bisbe Ambrós, que llegeix sense emetre sons, com conta a les *Confessions* el meravellat Agustí.

En els orígens, diu Manguel, l'escriptura no era sols la invenció que va sorgir amb la primera incisió (de signes impresos sobre argila per recordar el nombre d'animals que tenia el ramat), sinó que aquest gest en reclamava un altre, sense el qual aquells signes haurien quedat privats de sentit. «L'escriptura necessitava un lector.»⁶ Eren signes promemòria, aquells primers als quals al·ludeix Manguel, que es refereixen a objectes reals, presents en l'esguard de qui gravava en l'argila molla, els que varen fer possible la comunicació d'aquell missatge, i que, a més, permeten que els desxifrem nosaltres, avui en dia, a molts mil·lennis de distància. I sabem quina reflexió va obrir en la història humana el fet que l'escriptura no es limités a recordar nombres, dates i taules de la llei, sinó que pretengués *imitar* (o *representar*) la realitat, traduir els sons de les paraules dites i escoltades i, finalment, els pensaments o la manera de procedir del pensament, conservar i transmetre les creences dels avantpassats i els testimonis

dels contemporanis, donar forma complida a sentiments i passions, comunicar opinions, descobriments i valoracions, sense preocupar-se excessivament del desconegut futur lector i de la manera, del moment, del fi que l'haurien conduït a desxifrar aquell text. Si és del diàleg entre Sòcrates i Fedre, narrat per Plató, que es pot considerar que data l'inici de la investigació sobre la natura, sobre la funció de l'escriptura, a la qual la poètica aristotèlica atribuirà un valor d'interpretació, a més de mimesi de la realitat, fins i tot d'accions i passions humanes, l'acció de llegir, és a dir, l'acció especular de la d'escriure, no ha obtingut igual atenció, ni filosòfica, ni antropologicocultural.⁷

A les dues imatges incisives de situació de lectura de les quals hem parlat al principi, se n'hi podrien afegir infinites més, d'ambients, de circumstàncies, de postures, de volums o de pàgines de pedra, fulls oberts sota un con de llum, sobre els genolls d'un soldat a la trinxera, escolars enrevoltant un venedor ambulat o recolzats sobre les parets cruïades d'una escola rural, fileres de lectors sota les voltes de biblioteques vastes i majestoses com catedrals o desnudats sants vetllats per un lleó. Lectures de les quals no en resta traça, llevat que es consideri com a tal el llibre que ha quedat obert, la cadira ocupada a l'escola o a la biblioteca, una llista de títols en un testament o la narració de l'emoció d'una lectura, reviscuda en la memòria, que un escriptor aconsegueix transmetre'ns.

És en aquestes traces, les úniques, en efecte, visibles o permanents, de vegades quantificables, en les quals els historiadors s'han basat per plantejar, els darrers vint anys, una història de la lectura. Que

primer va ser història del llibre i de tot el que l'acompanyava i l'acompanya en la seva vida material: història de l'escriptura i del text manuscrit, dels *scriptoria* hel·lenístics i dels medievals, del text imprès, de les acadèmies i de les biblioteques, de les fires del llibre, del comerç i del col·leccionisme de llibres, de la jurisprudència i de les diferents polítiques i censures que s'hi relacionaven i que s'hi relacionen encara ara.⁸ De l'objecte llibre, de la seva forma i factura, de la persistència del text en el temps i en l'espai, sia en la redacció original, sia en les successives edicions, traduccions, tries antològiques, cites, del seu valor pecuniari, del nivell sociocultural dels propietaris, els historiadors han deduït les pràctiques de lectura i les tipologies dels lectors⁹ de determinats ambients i èpoques, amb uns resultats suficientment rics en documentació. De l'escola històrica dels *Annales*, i particularment dels treballs de Roger Chartier i de Giorgio Cavallo, es varen recollir i interpretar moltes notícies, relatives a la quantitat de llibres impresos i en circulació, a la classe social dels compradors, al paper dels impressors, dels editors, dels il·lustradors, dels crítics, dels venedors ambulants i dels llibreters, dels periodistes, dels censors, dels mestres d'escola i dels autodidactes, de les associacions caritatives i de les obreres: una història força rica ara amb contribucions precioses, que comença en la documentació arqueològica per acabar als nostres dies.

És cert que els lectors us compareixen quan comença una de les accions històricament documentables, com per exemple quan es poden comptar els compradors de les successives edicions de la *Nouvelle Héloïse* i, també, quants lectors escrigueren llurs impressions i opinions

a l'autor, com ha revelat un investigador francès,¹⁰ o fent hipòtesis sobre les preferències de lectura i analitzant les col·leccions de literatura popular, com les de la *Bibliothèque Bleue* o de manuals divulgatius de botànica, de farmacopea, d'urbanitat o *civilités*, o dels comentaris bíblics portats pels pelegrins del Nou Món.¹¹ Però si l'historiador vol descriure i contextualitzar, amb suficient autenticitat, l'acció de llegir desenvolupada en una comunitat o amb una tipologia de lectors (els monjos benedictins, els comerciants, les dones, etc.), està obligat a recórrer als testimonis i a compararlos entre si, si són sincrònics, o a proposar-ne una continuïtat, si són diacrònics.

Es tracta de testimonis de confiança almenys en l'escriptura, que reclamen, per tant, una precisió hermenèutica, fonamentada sobre criteris lingüístics, o sociològics, o psicològics o psicoanalítics, si no sobre un conjunt d'elements de cadascun dels anteriors.

Aquesta font històrica és, inevitablement, el testimoni d'un individu, que ha utilitzat l'escriptura, instrument fal·laç i ambigu, per descriure una acció o una experiència tot just acabada, que té un significat absolutament subjectiu i que és un testimoni com a tal. Així es tanca la recerca hermenèutica, i a l'historiador només li queda acostar els testimonis un a un, renunciant moltes vegades a rígides contextualitzacions socioculturals i, encara més, a indicar línies evolutives (o regressives).

És la tria perfecta de l'estudi recent d'Alberto Manguel, titulat precisament *Una història de la lectura*. Si el rerefons històric es presenta de manera acurada, així com la partitura dels molts aspectes en els quals es mani-

festa l'acció de llegir, i si la collita d'informacions, sovint inèdites, és ingent, és la complementarietat instituída entre notes i dades objectives i subjectives, no sols de l'autor, que es proposa com a veu narradora, sinó també d'innombrables testimonis als quals dona la paraula, la que constitueix l'originalitat d'aquesta història i la legitimació de l'adjectiu numeral del títol.

Una història, perquè és obra d'un autor, que teixeix una complexa i rica interpretació de l'«art de la lectura» (així la defineix) a través dels segles i de les civilitzacions, contant-la com una història d'homes i de llur manera de trobar altres homes mitjançant els llibres. Manera personal i personalment interioritzada i testimoni que Manguel ens restitueix amb una escriptura participativa i no acadèmicament refractària al descobriment i a la meravella.

Històries de llibres i històries de lectures i de lectors, sociològicament construïdes, i història d'un art de la lectura: actualment, els nostres coneixements i les nostres reflexions poden atènyer una massa immensa d'informacions, contínuament ajornada i augmentada amb els diferents suports de les tècniques d'escriure i, per tant, de llegir.

«Però», es demanava Gadamer, «el problema que em preocupa des de fa anys és: què és pròpiament llegir?»¹²

Ara no es tracta d'intentar reunir els arguments d'una resposta, que s'haurien de tractar en una multiplicitat de camps, no sempre homogenis: tanmateix hauria de ser una resposta parcial i provisional si reconeixem l'acció humana a l'hora de llegir —les històries de què hem parlat ho confirmen, també en la diversitat de llurs criteris historiogrà-

fics—, es tracta de subratllar que qualsevol temptativa de definició que també vulgui ser al més exhaustiva possible ha de recórrer sempre a la lectura de textos literaris.

És llegir literatura el que crea problemes? És l'escriptura literària la que exigeix un lector diferent, que individualitza els caràcters i les competències o que postula una certa manera de lectura, desinteressant-se del lector o subjectant-lo? Gadamer continua la seva reflexió observant que «és ben sabut que una obra literària és totalment distinta de la manera com està formada lingüísticament, i això mateix prescriu com ha de ser llegida.»¹³

Sia la reflexió platònica o l'aristotèlica, i les interpretacions que, sobretot d'aquesta última, han ofert la poètica horaciana i la retòrica clàssica, sia la dels humanistes i la dels il·luministes, fins al plantejament de l'hermenèutica filosòfica de Schleiermacher i de Dilthey, i a les de Gadamer i de Ricoeur i, amb diferent metodologia, la lingüística i la filosofia analítica contemporànies, tots han preferit estudiar el text literari reassumint-lo cada vegada més en un aspecte considerat paradigmàtic, quan han afrontat problemàtiques filosòfiques, polítiques, ètiques, sociològiques, sotaposant a investigacions tancades aquell llenguatge i aquelles formes de pensament difícils d'incloure en procediments racionals o de traduir en fórmules operacionals.

Ara no és el moment de tornar a recórrer, ni que sigui amb rapidesa, el desenvolupament d'aquesta problemàtica, afrontada per tants autors, sempre llançant l'ànchora en els diàlegs platònics o en els vint-i-sis capítols de la *poetica* aristotèlica i d'allà tornant als nostres dies; només

Fotografia: FNAC

volem constatar que l'àmbit que usualment es defineix com a literari és el que, majoritàriament, es mostra més obert a les preguntes de cada època i que proposa cada exegeta. Per això també, s'ha identificat amb l'àmbit o amb el coneixement que comprèn i reassumeix, majoritàriament, la cultura general de l'home (els *studia humanitatis* o les *humanae litterae*) fins a fer-lo coincidir amb l'àmbit formatiu d'una humanitat o d'una societat o d'un sol individu: Montaigne i la seva biblioteca.

Tema que ja hem estudiat en escrits precedents,¹⁴ que es debat molt actualment i que, amb intervencions orientades per disciplines disperses, ha esdevingut encara més confús i contradictori, fins a ser difícilment delimitable. Voldriem, per una vegada, eludir el dilema *prodesse aut delectare* inspirat en l'horaciana *dulce et utile Ars Poetica*, per intentar individuar quina idea de lectura ens proposen, encara que sigui implícitament, els teòrics de la literatura.

* * *

És ben sabut que el problema d'una definició de la literatura

va començar a fer camí durant el segle XIX, quan les tradicionals categories aristotèliques i retòriques compreses a les *Belle Lettres* varen ser remogudes per nous gèneres, per nous usos del llenguatge i de la forma —poesia i vers—, per la innovació aportada pel gènere *híbrid* de la novel·la, èpic i dramàtic al mateix temps, i, sobretot, per l'entrada de nous públics de lectors i de finalitats confiades a la literatura —formar o mantenir viu l'«esperit» i els valors d'una cultura nacional. L'afirmació de la relativitat del gust, que el Romanticisme oposa a la universalitat i a la perennitat dels cànons estètics clàssics, i de la llibertat creativa de l'artista, «les droits de l'originalité s'établirent à la place du joug de la correction» (Madame de Staël), portaren a un primer pla el problema de la llengua, de l'autoritat i de la funció eticosocial de l'escriptor, instituïren el paper del crític, renovaren espais i mètodes dels estudis i de l'ensenyament literari.

Les teories de la literatura han cercat, des de llavors, individuar l'«específic» literari, sostraint la recerca a metodologies i a cate-

gories de judici definides com a extraliteràries, moltes vegades eludint o contrastant la pretensió totalitzadora de filosofies estètiques.¹⁵ L'exigència de delimitar el camp *propri* de la literatura ha portat els crítics i els teòrics, especialment des de finals del segle passat fins després de la Primera Guerra Mundial, i amb particular intensitat durant els anys seixanta i setanta, a concentrar llurs recerques en la natura del text, en les modalitats i possibilitats de la seva situació històrica, en la relació autor/text i, sobretot, en la distinció entre el llenguatge literari i el quotidià, trencant la permanència conceptual de la noció d'estils.

La recerca i la discussió, que ben aviat s'uniren entorn de les escoles formant moviments i grups d'opinió influents no sols en el camp cultural, abans de res comportaren la progressiva erosió de la pretesa referencialitat de la literatura, la *mimésis* aristotèlica, que fins als anys cinquanta va ser un concepte encara utilitzable, com demostraren els estudiosos que en recorregueren l'evolució des de l'època clàssica fins a la novel·la contemporània i n'investigaren un tema, com el de la identificació en el protagonista/heroi.¹⁶

La lingüística estructural i l'estructuralisme, el formalisme rus i el de Praga, el neocriticisme americà, la semiologia, l'estudi de la narració francès han concentrat cada recerca sobre el funcionament del text, considerat dins el seu teixit lingüístic i sintàctic, fins a confirmar-lo en un context autoreferencial, en el qual intencionalitat o projecció de l'autor, veracitat o versemblança de la narració, significació moral, estètica o social esdevenen conceptes anacrònics, a més d'extrínsecs. L'estudi de la narració teòricament més ambiciós, que contempla el text lite-

rari exclusivament com a estructura lingüística autosegnificant, exclou qualsevol competència, autoritat, i fins i tot coneixement de l'autor en enfrontar-se amb la pròpia obra.

«L'auteur cède le devant de la scène à l'écriture, au texte, ou encore au scribeur [subratllat nostre] qui n'est jamais qu'un 'sujet' au sens grammatical ou linguistique, un être de papier, non une 'personne' au sens psychologique: c'est le sujet de l'énonciation, qui ne préexiste pas à son énonciation, mais se produit avec elle, ici et maintenant.»¹⁷

És ben cert que aquestes teories reconegueren un paper al lector, però com a funció o condició del funcionament del text: lector ideal, abstracte, obligat, a ser tal, a seguir, secundar, comprendre les injuncions del text. Per tant, les teories literàries més recents, traduïdes a les 'pràctiques de la lectura' han portat a la «*sécheresse du structuralisme appliqué, à la glaciación de la sémiologie scientifique, à l'ennui qui se dégage de taxinomie narratologiques*»,¹⁸ però també, afegim nosaltres, a una renovada separació del lector comú, empíric, del lector competent, l'únic autèntic lector, identificable, a la fi, en el mateix individu crític o teòric, quan no coincideix amb l'autor.

* * *

El lector, figura hipotitzada per la successió d'«efectes» de lectura, de la qual era possible treure'n una història "literària" per contraposar a la tradicional història de la literatura, construïda una sobre l'altra i després l'altra de les obres i dels seus gèneres, però també amb la pretensió de les teories literàries contemporànies d'excloure qualsevol referència extratextual, va ser proposat per l'anomenada escola de Constança, de Hans Robert

Jauss.¹⁹ La teoria de la recepció, que volia evitar les antinòmies dels plantejaments historicistes i formalistes, tots dos indiferents al paper del lector, uns perquè privilegiaven les de l'autor, els altres, el del text o l'escriptura —de vegades interpretada com a *paraules* en el sentit saussurià—, proposa la contextualització dels «efectes» de la lectura, individuïent en el dinamisme del diàleg obra-públic l'objecte de la mateixa recerca. La reflexió, de totes maneres interna vers una consideració estètica de la literatura, assumia com a «públic» els lectors competents i advertits, aquells que sabien consignar en l'escriptura la descripció o l'anàlisi de l'efecte produït en ells per les obres llegides, i que podien produir noves escriptures, inspirades per aquelles, en el sentit de la continuïtat de la «separació» estètica, i, sobretot, que il·lustraven les pròpies modalitats de lectura suggerint implícitament alguns models a nous lectors.²⁰ Proust n'és un exemple, lector i crític en el seu *Contre Saint-Beuve*, i autor a la *Recherche*.

Una «cadena de recepcions» que forma i enriqueix el teixit d'expectatives que Jauss (i també Gadamer) defineix com a «*l'horitzó d'espera*», que permet i orienta la comprensió dels textos per part dels lectors i que, en traduir-se en llenguatges, estils, normes, icones i competències comunes a l'escriptor i al lector, ofereix la possibilitat a l'historiador i al sociòleg de postular una història del gust com una sociologia de la lectura literària.

El traspàs d'una generació a l'altra d'aquell conjunt d'elements que constitueixen l'*horitzó d'espera* (que Iser definirà com un *repertori*, 1972) que prepara l'acolliment, la comprensió i la valoració estètica de la novetat/originalitat de l'obra literària (la

«separació» o la desfamiliarització segons el formalisme), configura una vegada més el lector com un element important i necessari, és cert, de la cultura i de la història literària, però il·lustrat i explicat per aquesta, especialment des del moment que Jauss restableix el valor metodològic de la filologia hermenèutica, útil per enquadrar la recepció primària, original, de les obres per part del públic.

Lectors que, en aquesta teoria de la recepció, són o esdevenen escriptors i la «cadena de recepcions» s'evidencia en les influències, en els préstecs, en els calcs, en les relectures o en les paròdies que l'escriptor construeix sobre el material de les seves lectures: és obligat referir-nos a Cervantes, que descriu Don Quixot vençut per les antigues novel·les de cavalleries, i Borges, que el fa reescriure a Pierre Menard.²¹

Wolfgang Iser, de la mateixa escola de Constança, abans que el públic dels lectors, objecte de la teoria de la recepció estètica de Jauss i d'aquella de la comprensió hermenèutica de Gadamer, recerca el lector implícit²² en el text, previst en certa manera o, fins i tot, programat per l'autor. Ell situa el significat de l'obra literària, entre el text i la lectura, en el moviment, en el viatge que el lector fa per apropiarse del text, i per ell el sentit, estètic, de la lectura no es troba en l'obra com a tal, ni en la subjectivitat del lector, sinó en la virtualitat de llur encontre. O, millor, en l'encontre i en el creuament dels dos *repertoris*, el de l'autor, que construeix totes les parts del recorregut, i el del lector *implícit* (el viatger), que el seguirà, proposant-ne així l'itinerari al lector real. El qual, animat per la seva llibertat de les teories de la lectura dels darrers decennis, només té, en realitat, la «llibertat

de sotmetre's o de ficar-s'hi», com sintetitza Compagnon.²³

Absorbir el lector, però també el text i òbviament l'autor, en la concepció de les «comunitats interpretatives»,²⁴ en l'esforç d'eliminar l'autoritat de l'autor, de desmitificar la fictícia autonomia del lector, vertaderament imbricat en el text, el qual, al mateix temps, seria mer producte d'una *comunitat* que divideix les mateixes conviccions i convencions, solució extrema formulada per l'americà Fish, ens sembla retornar, al final d'un llarg i tortuós viatge, que ha utilitzat i digerit totes les diverses formes «obertes» de la literatura contemporània, al tancat cercle hermenèutic, punt de partida de Schleirmacher.

* * *

Un poc provocativament, Steiner compara els seus dos lectors, contemporanis i parlants de la mateix llengua. «No hi caben moltes coses, a la motxilla del soldat. Un sabó, fulles d'afaitar, mitjons de recanvi. Però hi ha lloc per a un llibre: *El món com a voluntat i com a representació*, de Schopenhauer. Aquest únic llibre.» El soldat en qüestió «promogut a caporal pel seu coratge, ferit tres vegades abans de novembre de 1918, haurà llegit i rellegit el text de Schopenhauer. Que no l'abandonarà mai durant una existència molt moguda». ²⁵ A aquell lector empedreït d'un tal llibre, que en traurà inspiració per al seu *Mein Kampf* i que difondrà la claror de fogueres medievals de llibres a les ciutats europees, Steiner acosta «el gran burgès, escriptor genial» que, fugint de la massacre de la Primera Guerra Mundial, «en sent l'absurd horror», que llegeix la mateixa obra de Schopenhauer «a la llum del budisme», per proposar la pregunta: «D'aquestes dues lectures, quina és la millor? La del caporal Hitler que, ebri de vo-

luntat, ha actuat més enllà del bé i del mal en la totalització del *Wille* de Schopenhauer i les seves conseqüències relatives a l'anihilament de l'individu? O la de Thomas Mann, obsessionat per l'atracció gairebé gravitacional (pensau en *La mort a Venècia*) de la dissolució de l'ésser, del desenvolupament de la voluntat i del llarg murmur del mar que flueix en un gran silenci final? Qui, dels nostres dos lectors, ha sabut llegir millor *El món com a voluntat i com a representació*?»²⁶

No intentarem seguir l'estudiós en el procediment de la seva interrogació, ja que veiem immediatament que no s'hi pot donar una resposta objectiva o definitiva, sinó només posar en relleu que els dos lectors que ha confrontat són figures bastant excepcionals: «Un d'ells escriurà llibres que l'altre cremarà» i que el text que els dos llegeixen no és, per una vegada, literatura, sinó filosofia, i de difícil interpretació. La seva pregunta ens deixa comparar els diferents «efectes» que llurs lectures han tingut sobre llur destí o sobre llur personalitat, fets històricament coneguts. Fins i tot vivint en el mateix temps i en el mateix espai europeu, aquells dos lectors d'un mateix text no comparteixen, evidentment, la mateixa *comunitat interpretativa*, segons comenta Fish.

Hem reprès aquestes passes de Steiner per seguir un dels pensadors que millor comenta les conseqüències sobre la pràctica de la lectura, o sobre la concepció del lector, d'una certa concepció de la literatura i de la cultura literària.

Concepció que, del relativament restringit àmbit dels teòrics i dels filòsofs de la literatura, conflictiva *comunitat interpretativa*, hem intentat evidenciar ràpidament que acaba per incloure en una espiral sempre més envol-

tant i sufocant cada aspecte de l'acció de llegir, i ha fet permeables als seus propis criteris i valors les institucions culturals en una conformitat d'intents que ha unit el món editorial, la universitat i l'escola en una amalgama pastosa, en la qual autor, text i modalitat de lectura acaben per correspondre dòcilment al o als imperatius crítics del moment. Segons aquest plantejament, els *bons*, els *vertaders* lectors s'han de distingir d'aquells que, abans d'acceptar la teòricament decretada *mort de l'autor*, insisteixen no sols a reconèixer-ne l'autoritat sobre la pròpia obra, sinó que pretenen la seva presència física, exigeixen la seva explicació de les raons del text i, si no és viu, les cerquen a les meticuloses i sovint prolixes biografies, on busquen qualsevol signe amagat de la seva personalitat i desvetllen tècniques i mecanismes de la seva producció. L'èxit creixent de les autobiografies, moltes vegades d'una espessor literària pobra, s'explica per l'intent d'autojustificació de la paràbola existencial del seu autor. El nou gènere literari de l'autoficció, història falsament autobiogràfica o invenció narrativa farcida de referències a fets i a persones de la realitat contemporània, es regeix i prolifera aprofitant-se de la notorietat de l'autor i del seu ambient.²⁷

I deixam de banda que la cultura multimèdia promou, avui en dia, el creixement de l'«autoritat» del literat, més enllà de la seva competència d'escriptor, i que això ho troben natural el públic i els mateixos novel·listes, promoguts com a nous «*maître à penser*».

Certament, no són ni *bons* ni *vertaders* lectors aquells que consideren «l'esdeveniment textual» col·locant-lo en la cadena complexa i infinitament efusiva de les recepcions i de les influències d'altres textos i d'altres lectures, i

el llegeixen i «comprehen» segons els antics i perennes esquemes de la identificació amb el protagonista i/o amb el narrador, de l'adhesió o del rebuig de l'ètica implicada en la vivència, de la curiositat pel diferent, l'exòtic, el llunyà, del desig de coneixement «perquè aprendre és un gran plaer no sols per als filòsofs, sinó també per als altres homes», com ja deia Aristòtil.²⁸

Lectors que, contradient encara la teòrica del *nouveau roman*, es fien de tot el que els proposa la imaginació de l'autor,²⁹ però també cerquen àvidament històries i personatges que els captivin i, si no els troben en la literatura, els cerquen en la ficció cinematogràfica o a les sèries televisives. Lectors que, tot i assumint la responsabilitat de fer-se coautors del text, segons les indicacions de la teoria literària,³⁰ prefereixen deixar-la completament a l'autor, i quan aquest no usa la *cortesía*³¹ d'obrir-los un agradable camí cap a la lectura, no dubten a sortir-ne, augmentant les estadístiques dels *no lectors* o dels lectors de «menys de tres llibres l'any».

Aquesta realitat constatable arreu i ben evident, és la dels *no lectors*? o la dels lectors encara no formats? o la dels lectors de literatura dolenta o falsa? Stendhal, cinquanta anys més tard, pensava en si mateix quan era un noi immers en el «*lourd roman de l'abbé Terrasson*» a l'ombra del segon til·ler del camí, i era víctima de la il·lusió quan afirmava que «*un roman est comme un archet, la caisse du violon qui rend le sens c'est l'âme du lecteur*»;³² i Proust quan escrivia que «*chaque lecteur est, quand il lit, le propre lecteur de soi même?*» i al mateix temps que «*un ouvrage est encore pour moi un tout vivant, avec qui je fais connaissance dès la première ligne, que j'écoute avec déféren-*

ce, à qui je donne raison tant que je suis avec lui, sans choisir et sans discuter... et je me demande quelquefois si encore aujourd'hui ma manière de lire ne ressemble plus à celle de M. de Guermantes qu'à celle des critiques contemporaines».³³

Una lectura ben feta és un dels assaigs citats per Steiner i, si el seguim, hem de penetrar primer en aquell silenci i en aquell aïllament que el quadre de Chardin representava. I el primer encontre no es realitzarà amb el text, ni amb el seu autor, ni s'inclouran els dos en una primera hipòtesi interpretativa; ni tan sols la frase sola és, al seu parer, la primera unitat de sentit, sinó que ho és la lletra de l'alfabet, tant si significa sons com colors; després el lèxic i, per tant, l'àrea lingüística de l'autor —com feia Schleiermacher— i després la gramàtica per poder apreciar la manera poètica en la qual estructura el text (Jakobson); finalment, la mètrica, «que també dóna sentit a la prosa de qualitat», i la retòrica han de ser instruments del lector, que, en aquest punt, podrà afrontar «l'esfera semàntica, és a dir, l'univers del sentit» i, per tant, iniciar «la difícil tasca de comprendre». Només després d'haver ultrapassat la fase d'«aquests exercicis tècnics preliminars», es podrà «parlar d'hermenèutica i d'atribucions de sentit».

El *vertader*, el *bon* lector és el que afronta i reafronta pas a pas aquest recorregut, des de l'alfabet fins al significat més profund del text (de totes maneres, sempre inabastable), significat que assumeix la *intentio auctoris* (Tomàs d'Aquino) i el tremp cultural de la seva època, l'estructuració lingüística, gramatical i estilística («sabem que un estil pot ser una metafísica, una lectura de l'èsser»), armat de totes les competències i la instrumentació

que, segons Steiner, eren el bagatge normal de totes les persones de cultura mitjana, abans i també després de 1914.³⁴

Si el plantejament de Steiner pot semblar, i ell ho admet, dictat per la «nostàlgia dels mandarins», i afirma, a més, que és propi de l'home de «voler comprendre», és a dir, «fer una bona lectura», i això significa «voler ser lliures»,³⁵ una visió anàloga del *bon*, del *vertader* lector inspira les pàgines de Sallenave, la metàfora de la ciutat de llegir de la qual hem juxtaposat a la cambra aïllada pel silenci del lector segons Steiner. Perquè el fervor estimulador de la vida universitària en una ciutat, amb pedres que són signes estratificats de dos mil anys de cultura, és el màxim parangó del buit, de la inèrcia, de la desorientació dels seus alumnes estudiants d'una de les universitats que París ha disseminat en el desert de la seva immensa perifèria. «*Ces grands parkings sur d'anciens terrains vagues... rien dans ces territoires de l'universelle banlieue ne le guide (l'étudiant) et ne le soutient vraiment: rien ne lui donne l'élan de savoir, de comprendre, d'aimer la connaissance et les livres. Il n'est guidé que par la peur d'échouer, le désir d'avoir un diplôme.*» El camí envers la bona lectura ha tornat més dur que el buit exterior i que la passivitat interior, però l'autora considera el seu deure, la seva missió de funcionària d'un Estat que li encomana la feina de formar ciutadans, futurs ensenyants, de fer-los descobrir «*ce que sont les livres et quelle ressource ils peuvent y puiser, quel trésor est caché dedans.*»³⁶

L'interès de la tesi de Sallenave per al nostre tema no es basa tant en la descripció, eficaç i convincent, del malestar que corromp la universitat francesa, per-

què, a part del pes d'una Administració central molt més incisiva que la nostra i la fragmentació de la Sorbona en tretze unitats, extirpades de l'antiga cultura i dependents de la població local més marginada, molts dels mals denunciats es troben en la realitat que afrontam quotidianament. Per contra, hem de subratllar que la seva concepció de la literatura i de l'ensenyament d'aquesta s'oposa no sols a una formació universitària enfora de la cultura viva, «*extra muros*», sinó sobretot a l'especialització i a la separació dels aprenentatges — la història, la gramàtica, la lingüística, l'estilística, etc.— que durant l'escola secundària i després, a la universitat, pretenen formar els *bons lectors* (a la manera de Steiner) dels grans textos de la cultura nacional i que, per contra, obtenen l'efecte d'entestar-se en mecanismes desxifradors i en aplicacions que suposaran formar, per la seva banda, els *bons lectors* que no arribaran a ser-ho mai. «*Dans nos départements de littérature, désormais, tout existe, tout est possible, rien ne se contredit... cohabitent sans friction anciens structuralistes, néo-formalistes, sages historiens, érudits égarés... car il y a un lien de fait entre la perte de référence et de finalité et la valse méthodologique: comment savoir quelles méthodes élire pour l'enseignement des Lettres, si on ne sait plus ce que sont les Lettres, si on ne sait plus à quoi elles forment, ni qui on forme?*»³⁷

A aquesta pregunta Steiner respon que, si no hi ha *bons lectors* (de *bons llibres*, òbviament), *s'hauran de formar*,³⁸ mentre que Sallenave jutja escandalós que el modern Estat democràtic no sàpiga oferir a tots els ciutadans els *tresors amagats* en els llibres, i presagia una proposta cultural unitària i orgànica, amb la qual tot-hom pugui recórrer el camí

descriu per Steiner, conquerint l'autèntic significat de la literatura i alliberant-se, així, de la ignorància i de la passivitat intel·lectual i moral.

Per tant, la finalitat de l'acció de llegir consisteix, segons els literats, teòrics i/o pràctics, en la comprensió del valor de l'acció d'escriure literatura, acció postulada com a manifestació o revelació de la humanitat integral de l'autor que exigeix la total dedicació del lector. El qual, com a hermeneuta, lingüista i gramàtic, semiòleg, historiador i antropòleg, *caçador i viatger* en el text, arribarà a consentir o, almenys, a col·laborar creativament en la significació del text. És a dir, a comprendre'n el sentit últim, final de la *mateixa* acció, que haurà de coincidir, forçosament, amb el de l'autor d'aquell escrit, és a dir, amb el sentit de la seva acció d'escriure. És llàstima no llegir, no ser lector, no participar, per tant, en l'autèntica i universal cultura humana, la del *logos* i la del *muthos*, que l'escriptor elabora i proposa amb gran interès i que ofereix a la humanitat amb els signes de l'alfabet, amb la gramàtica i la sintaxi, amb el ritme de la mètrica i les convencions de la retòrica.

Si aquesta comprensió, aquesta experiència participada i compartida per constitucions de sentit, és obtinguda, només, a l'interior i gràcies a una *vertadera, autèntica, bona* lectura, el recorregut que la precedeix i la prepara, per quina altra significació està motivat? Per motivacions parcials, per gratificacions fins que el lector *sencer*, aquell que és capaç d'una autèntica recerca i comprensió, serà el resultat final de l'escriptura literària sobre el seus aspectes parcials i contingents?

I, tanmateix, què són el *no lector*, l'encara *no format bon lector* o *vertader lector*, el lector superficial, el lector de mala literatura, el lector incomprensiu i incapaç? Són humanitat disminuïda, fragmentada, avortada, si els confrontam amb l'acompliment totalitzador del text i la laborerítica i potencialment infinita riquesa de la seva lectura?

* * *

«Odii els llibres» exclama en aquest punt el paradoxal autor de Ginebra, allunyant la recerca de sentit de la saviesa mil·lenària concentrada en els textos de l'acció actual de cada persona, que, cercant la pròpia *forma* a cada pas es demana i s'interroga: «Per a què serveix això?» i exigeix una resposta convincent i personalment verificable *mentre* s'entesta en l'acció, encara que sigui la de llegir. ◆

Notes

- (1) Steiner, G. (1997): *Nessuna passione spenta*, traducció a l'italià: Milà, Garzanti, cap. I (original *No passion spent, essays, 1978-1996*, Londres, 1996).
- (2) Sallenave, D. (1995): *Lettres mortes, de l'enseignement des lettres en général et de la culture générale en particulier*. Paris, Michalon, pàg. 60.
- (3) *Ibid.*, pàg. 61.
- (4) Proust, M. (1988): *Sur la lecture*. Paris, Actes Sud. Traducció italiana (1989): *La lettura*. Genova, Il Melangolo.
- (5) Stendhal (1997): *Vie d'Henry Brulard*. Paris, Gallimard, pàg. 106.
- (6) Manguel, A. (1997): *Una storia della lettura*. Traducció a l'italià: Mondadori, pàg. 187 (original *A History of Reading*, Toronto, 1996).
- (7) «Des del principi, la lectura és l'apoteosi de l'escriptura» afirma Manguel, subratllant que la primera és la relació entre entre lectors vius i escriptors *morts*, una vegada complert llur text. *Op. cit.*, pàg. 187.
- (8) Bernardinis, A. M. (1992): *Lettura, Libro, Scrittura, Biblioteca*, veus del *Nuovo Dizionario di Pedagogia*, a cura de G. Flores d'Arcais, Cinisello Balsamo, Ed. Paoline, 2a. edició.
- (9) Chartier, R. (1985): *Pratiques de la lecture*. Marseille, Rivages.
- (1987) *Lectures et lecteurs dans la France d'Ancien Régime*. Paris, Seuil.
- Chartier, R.; Cavallo, G. (1995): *Storia della lettura nel mondo occidentale*. Bari, Laterza.
- Chartier, R. (1997): *Histoire de la lecture, un bilan des recherches*. Paris, IMEC.
- (10) Labrosse, C. (1985): *Lire au XVIII siècle. La Nouvelle Heloise et ses lecteurs*. Presses Univ. de Lyon. I abans Mornet, D. (1925): *La Nouvelle Heloise*. Paris.
- (11) Delègue, Y.; Fraisse, L. (ed.) (1996): *Littérature majeure, littérature mineure*. Presses Univ. de Strasbourg.
- (12) Gadamer, H. G. (1986): *L'attualità del bello*. Genova, Marietti, pàg. 148 (original *Die Aktualität des Schönen*. Stuttgart, 1977).
- (13) *Op. cit.*, pàg. 149.
- (14) Bernardinis, A. M. (1985): «Pedagogia e letteratura» a *Filosofia e pedagogia oggi, scritti in onore di G. Flores d'Arcais*. Pàdua, Gregoriana, pàg. 71-87.
- (1994): «Narrazione e pedagogia» a *Pedagogie personalistiche e/o pedagogia della persona*. Brescia, La Scuola, pàg. 21-30.
- (15) Teories definides com a «injunctives» per A. Cauquelin en el seu recentíssim *Les théories de l'art*. Paris, PUF, 1998, pàg. 37.
- (16) Auerbach, E. (1956): *Mimesis. Il realismo nella letteratura occidentale*. Traducció a l'italià: Torino, Einaudi (original de 1946)
- Frye, N. (1969): *Anatomia della critica*. Traducció a l'italià: Torino, Einaudi (original de 1957).
- (17) Compagnon, A. (1998): *Le démon de la théorie. Littérature et sens commun*. Paris, Seuil, pàg. 53.
- (18) *Op. cit.*, pàg. 280.
- (19) Jauss, H. R. (1967): «La storia letteraria come sfida alla teoria letteraria» a Varvaro, A. (1969): *Perché la storia della Letteratura*. Nàpols.
- (20) «L'acolliment de l'obra per part dels seus primers lectors implica un judici de valor estètic, produït per altres obres llegides anteriorment. Aquesta primera aproximació es pot desenvolupar seguidament i enriquir-se de generació en generació. Així es constitueix, a través de la història, una 'cadena de recepcions' que decidirà la importància històrica de l'obra i manifestarà el seu grau en la jerarquia estètica». Jauss, H. R.: *Op. cit.*, tesi VIII.
- (21) Borges, J. L. (1944): *Ficcions*. Traducció a l'italià (1955): *Finzioni*. Torino, Einaudi.
- (22) Iser, W. (1972): *Il lettore implicito (Der implizite Leser, 1972)*.
- (1987): *L'atto di lettura*. Traducció a l'italià: Bologna, Il Mulino, pàg. 64-79 (original *Der Akt des Lesens*, 1976).
- (23) Compagnon, A.: *Op. cit.*, pàg. 163 i, també: «*La libertà concessa al lettore est en effet restreinte aux points d'indetermination du texte, entre les lieux pleins que l'auteur a déterminés*», *op. cit.*, pàg. 165.
- (24) Fish, S. (1980): *Is there a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*. Harvard Univ. Press.
- (25) Steiner, G.: *Op. cit.* Aquest capítol no traduït a l'edició italiana és present en l'edició anglesa *No passion spent*. Londres, Faber & Faber, 1996, també surt a l'edició francesa *Passions impunies*. Paris, Hachette, 1997, pàg. 146-147.
- (26) *Op. cit.* ivi.
- (27) Al contrari del que afirmava Sarraute els anys cinquanta «*personne ne se laisse plus tout à fait égarer par ce procédé commode qui consiste pour le romancier à débiter parcimonieusement des parcelles de lui-même et à le vetir de vraisemblance... Aujourd'hui chacun se doute bien, sans qu'on ait besoin de le lui dire, que 'la Bovary c'est moi'*». Sarraute, N. (1956): *L'ère du soupçon*. Paris, Gallimard et Folio, pàg. 73.
- (28) Aristòtil: *Poètica*. L. IV, 10-15.
- (29) Sarraute, N. *Op. cit.*, pàg. 63.
- (30) Eco, U. (1979): *Lector in fabula*. Milà, Bompiani. «*Naturalment, el lector empíric, per realitzar-se com a lector model, té uns deures 'filològics': té el deure de recuperar, amb la màxima aproximació possible, el codi de l'emissor*», pàg. 63.
- (31) A *Vere presenze*, George Steiner ha il·lustrat la manera amb què el text literari i el seu lector es poden demostrar recíprocament «*cortesia*», facilitant llur encontre i el recíproc «*acolliment*». Traducció a l'italià: Milà, Garzanti, 1991, pàg. 152 i següents.
- (32) Stendhal: *Vie d'Henry Brulard, op. cit.*, pàg. 180.
- (33) Proust, M. (1954): *Contre Sainte-Beuve*. Paris, Gallimard; Folio 1997, pàg. 233: com es veu a M. de Guermantes, Proust fa de lector ingenu, admirador de Balzac, del qual encara cita títols i passatges, sense venir a tomb.
- (34) «Els coneixements lingüístics, gramaticals i històrics que pressuposa el meu model de *llegidor* no eren, fins el 1914 i fins i tot més tard, ni elitistes, ni esotèrics»; «sobretot s'aprenia de memòria» perquè «aprendre de memòria era per a l'alumne fer present un text a la casa del nostre ésser», *Passions impunies, op. cit.*, pàg. 156-162.
- (35) Steiner, G. *Op. cit.*, pàg. 148-153.
- (36) Sallenave, D.: *Lettres mortes, op. cit.*, pàg. 68-69 i pàg. 83. La tesi del tresor amagat en els llibres, en els clàssics, també es proposa a *Le don des morts*. Paris, Gallimard, 1991, i a *À quoi sert la littérature*, Paris, Textuel, 1997.
- (37) Sallenave, D.: *Op. cit.*, pàg. 161.
- (38) Steiner, G.: *Op. cit.*, pàg. 26.